

Потенціал образотворчого мистецтва у духовно-моральному вихованні дітей (історико-педагогічний аспект)

На підставі аналізу історико-педагогічної літератури у статті розкрито питання використання засобів образотворчого мистецтва у духовно-моральному вихованні учнів вітчизняних початкових шкіл кінця XIX – початку XX ст., узагальнено теоретичні погляди вітчизняних просвітян на означену проблему, визначено особливості змісту навчальних програм, використання наочних, практичних, словесних методів та організаційних форм навчання образотворчого мистецтва дітей молодшого шкільного віку в досліджуваній період.

Ключові слова: образотворче мистецтво, художня творчість, духовно-моральне виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Розвиток національної системи освіти й вітчизняної педагогічної науки відбувається в умовах докорінної перебудови усіх сфер життєдіяльності суспільства, у контексті формування сталої системи ціннісних орієнтирів духовно-морального змісту. Відповідно до наказу МОН України № 1133 від 17.12.2007 про затвердження „Основних орієнтирів виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України”, для конкретизації елементів Базового стандарту початкової освіти, з метою формування творчої особистості, забезпечення її художньо-естетичної освіченості та духовно-моральної вихованості актуальним видається осмислення й використання історико-педагогічного досвіду наповнення змісту навчально-виховного процесу культурними надбаннями попередніх поколінь.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Питанням естетичного, морального виховання дітей засобами образотворчого мистецтва присвячені дисертаційні дослідження О.М. Гавеля, Н.М. Горобець, Н.І. Кузан, В.П. Тименко, В.В. Тушева та ін. Методологічні основи використання образотворчого та інших видів мистецтв у духовно-моральному вихованні молоді представлено у працях І.С. Волощук, В.О. Моляко, Г.П. Шевченко та ін. Однак питання теорії та практики використання потенціалу образотворчого мистецтва у духовно-моральному вихованні не були предметом окремого дослідження.

Формулювання цілей статті... **Метою публікації** є вивчення історико-педагогічного досвіду використання образотворчого мистецтва у духовно-моральному вихованні учнів вітчизняних початкових шкіл кінця XIX – початку XX ст.

Вклад основного матеріалу... Орієнтація навчально-виховного процесу на художньо-естетичний фактор як основу духовності людини цілком виправдана. Естетична домінанта, яка формується у процесі спілкування людини з мистецтвом, підпорядковує усі прояви психічної організації особистості (психічні процеси, емоції, почуття, темперамент та ін.), сприяє становленню ціннісно-змістовних елементів світогляду (моральних, релігійних та ін.), вдосконаленню досвіду та способів пізнання навколишньої дійсності (наочно-образного, предметно-асоціативного, логіко-інтуїтивного). Естетична спрямованість, уміння й навички творчої зображувальної діяльності, фантазія утворюють ядро особистості, визначають її здатність до постійного саморозвитку й морального самовдосконалення. Це забезпечує високий рівень професіоналізму в різних галузях життєдіяльності суспільства, що, у свою чергу, обумовлює прогрес людської цивілізації.

Вивчення педагогічної, методичної та мистецтвознавчої літератури дозволяє стверджувати, що образотворче мистецтво спонукає дитину молодшого шкільного віку до специфічного образного пізнання дійсності, яке проявляється в особистісному вмінні спостерігати, помічати характерні ознаки й деталі, аналізувати форму, об'єм, пропорції, колір об'єкта спостереження і водночас зберігати цілісне уявлення про нього [4, с.14]. Засобами образотворчого мистецтва у молодших школярів виховують вольові якості характеру, творчі здібності, художній смак, самостійність, ініціативність, знайомлять з особливостями художньої мови, формують естетичні почуття (відчуття краси, захоплення, милування), навички етико-оцінних суджень та культуру бачення (встановлення відношень красивого і потворного, „подобається” і „не подобається”), збагачують духовний світ дитини, організують і спрямовують її поведінку, допомагають відчутти душевну рівновагу, впевненість у власних здібностях. Образотворче мистецтво комплексно, гармонійно впливає на почуття, інтелект і волю дитини, сприяє формуванню творчої самобутньої особистості.

Орієнтири сучасної школи України на всебічний розвиток цілісної творчої особистості у процесі створення в Європі єдиного культурного й освітнього простору вимагають відродження і впровадження кращих національних та світових традицій. За таких умов значення набуває вивчення історично усталених особливостей розвитку системи освіти в Україні, досвіду вчителів, науковців.

Звернення до проблеми введення образотворчого мистецтва у коло навчальних предметів видатного українського філософа, письменника-просвітителя, поета, народного вчителя Г.С. Сковороди вказує на її

велику загальнопедагогічну значущість і важливість. Завдання виховання, на думку Г.С. Сковороди, полягає у тому, щоб, не заважаючи природі дитини, допомогти їй розкрити усі свої природжені нахили та здібності. А образотворче мистецтво є способом самопізнання, виявлення внутрішньої свободи, реалізації людського покликання. Такого рівня мистецтва можна досягти через навчання за умови дотримання основної вимоги: залучення дитини до спорідненої праці, адже „...неспорідненість вбиває творчість” [7, с. 358].

П.П. Білецький-Носенко – один із перших педагогів України, який досліджував теоретичні питання створення системи естетичного виховання. Основні погляди та ідеї щодо вивчення мистецтв у початковій школі він виклав у праці „Про смаки естетичні”. П.П. Білецький-Носенко вважав, що вчитель може розвинути у кожної дитини її природжені здібності й нахили до найвищого рівня. У своїй педагогічній практиці він прагнув сформувати в учнях розуміння прекрасного в житті, мистецтві, літературі, природі. На думку П.П. Білецького-Носенка, кожний урок і навчальний предмет має сприяти всебічному розвитку особистості дитини. Для цього необхідно утвердити в школі справедливе і гуманне ставлення до кожної особистості з боку вчителів та батьків, урахувати в навчанні індивідуальні, вікові особливості розвитку школярів, забезпечити народність виховання й практичну спрямованість навчально-виховного процесу загалом [8].

Відомий український просвітянин, учитель-практик, священик О.В. Духнович обстоював тезу про важливість поширення освіти як основи духовного життя людини. Створений ним підручник з педагогіки „Народна педагогія на користь училищ і учителів сільських” (1857) відіграв значну роль у становленні вітчизняної педагогіки й шкільної практики. Обстоюючи ідеї природовідповідності, врахування індивідуальних та вікових особливостей розвитку дітей, О.В. Духнович наголошував на необхідності всебічного розвитку учнів засобами різних навчальних дисциплін, зв'язку навчання з життям і працею. Основне призначення школи педагог вбачав у вихованні людяності і добродійності на засадах народності навчально-виховного процесу. Розглядаючи питання устрою сільських шкіл, О.В. Духнович наполягав на тому, щоб діти оволодівали реальними знаннями, якими могли б скористатися у праці на землі, для опанування певним ремеслом. Серед виховних впливів на дитину значну роль учитель О.В. Духнович надавав народним повчанням, оберегам, традиціям, естетиці побуту і щоденної праці. Ці та інші засоби дозволяли виховувати учнів у дусі християнської моралі, прищеплювати повагу й шанобливе ставлення до праці та її результатів, формувати глибокі громадянські почуття, розвивати художній смак [8].

М.І. Пирогов, видатний громадський, педагогічний діяч, реформатор шкільної освіти другої половини ХІХ ст., цінитель живопису, виховний ідеал вбачав у розвитку душевної ширості дитини, формуванні стійких переконань. Педагог-гуманіст закликав вчителів розуміти світ дитячої душі, вчитися співпереживати й радіти зі своїми вихованцями. У статті „Школа і життя” М.І. Пирогов переконливо довів необхідність забезпечення тісного зв'язку навчання з життям через постійний і всебічний розвиток кожної особистості, виявлення й удосконалення її природжених нахилів, зокрема художньо-творчих [8].

У процес становлення образотворчого мистецтва як навчального предмета вагомий внесок зробив відомий український поет і художник, педагог-гуманіст Т.Г. Шевченко. На підставі аналізу літературної та педагогічної спадщини Т.Г. Шевченка можна зробити висновок, що освітній ідеал він вбачав у всебічно розвиненій особистості, зокрема в художньо-естетичному відношенні. Митець вважав, що процес навчання необхідно спрямовувати на розвиток здібностей дитини, формування у неї таких умінь та навичок, які згодом дозволили б зробити життя більш змістовним. За Т.Г. Шевченком, формування особистості дитини залежить від трьох важливих факторів: 1) здібності та звички, набуті у ранньому дитинстві; 2) система виховних впливів навчального закладу; 3) вплив соціального середовища, яке оточує вихованця. Усі ці фактори мають ґрунтуватися на єдності науки і мистецтва. Т.Г. Шевченко закликав педагогів не спрощувати висновків науки і не знижувати рівня мистецтва, адже художні засоби зміцнюють засвоєння надбань наук, якщо стоять на її рівні. Тобто, дидактичне значення образотворчого мистецтва необхідно оцінювати з огляду на те, в якій мірі воно віддзеркалює і допомагає краще усвідомити наукові факти. Т.Г. Шевченко у своїх педагогічних роздумах наголошував на необхідності вивчення основ образотворчого мистецтва, введення малювання у коло навчальних предметів: „...Учись, учись малювати, ця наука ніякій науці не завадить...” [10, с. 377]. Задуманий і розпочатий педагогом-художником випуск ілюстрованого альманаху „Живописна Україна” (1844) мав своїм завданням надати читачам систематизовані наукові знання з історії, географії, природознавства країни і водночас сприяти розвитку художнього смаку, формуванню розуміння малюнка як засобу вираження думки, бо мистецтво облагороджує людину, наповнює її життя глибоким змістом.

Відомий педагог, вчений, корифей світової та вітчизняної педагогіки К.Д. Ушинський вважав, що систематичне навчання малювання необхідно починати, коли дитині виповнюється сім років, адже для неї це – не тільки приємне, цікаве заняття, але й ефективний засіб розвитку мислення, емоційно-чуттєвої сфери, самовдосконалення. На думку педагога, „...початкове навчання відкривається не одним,

а кількома предметами: наочним навчанням, письмом, малюванням, дитячою роботою, читанням, лічбою, біблійними оповіданнями, співом та гімнастикою, – які змінюються одне одним і підтримують у дитині тілесну й душевну бадьорість та веселість” [9, т. 2, с. 394]. Критикуючи реальне становище вивчення теорії та методики викладання малювання у вітчизняній педагогічній науці і практиці, К.Д. Ушинський закликав вчених-педагогів та вчителів-практиків до детальної розробки питань викладання даного предмета у початкових школах. У „Рідному слові” (2 ч. 1864, 3-я ч. 1870) вчений запропонував „Картинки для малювання по квадратах”. Цей прийом у поєднанні з малюванням з натури К.Д. Ушинський рекомендував використовувати у процесі навчання дітей малювання і краснопису [там само].

Визначний український філософ, педагог і письменник П.Д. Юркевич розглядав проблеми становлення світогляду людини, наголошував на необхідності розробки завдань християнської педагогіки. На думку П.Д. Юркевича, дітей потрібно виховувати так, щоб вони стали честю й гордістю своїх батьків. А це можливо лише за умови, коли процес пізнання спиратиметься на емоційно-почуттєві враження, знання сприйматимуться і розумом, і серцем. П.Д. Юркевич схвально ставився до розширення кола навчальних предметів у початкових школах засобом введення вивчення малювання та інших мистецтв, бо формування витонченого художнього смаку, розуміння малюнка як засобу вираження думки, використання образотворчого мистецтва в усіх сферах життєдіяльності людини сприяє становленню духовності, утвердженню істинної гармонії краси і добра в суспільстві [8].

Чільне місце в історії української педагогіки посідає Л.І. Глібов, всесвітньовідомий байкар, просвітитель-демократ. Він був одним із перших ініціаторів освітлення у пресі кращих здобутків світової педагогічної науки і практики. Педагогічна діяльність Л.І. Глібова здійснювалася здебільшого в недільних школах. Тому значне місце в його педагогічній творчості мала проблема організації позакласного навчання, функціонування позашкільних навчально-виховних закладів для дітей, де б фахівці, високоосвічені й талановиті вчителі здійснювали художньо-естетичне і морально-духовне виховання молодших підлітків [8].

Відомий російський педагогічний і громадський діяч, письменник М.Х. Вессель висловлював думку про необхідність формування особистості дитини засобами різних видів мистецтв. На думку вченого, тільки людина, яка спілкується з мистецтвом, спроможна усвідомлювати гармонію краси і добра. Мистецтво навіть здатне викоринити аморальні вади та негативні якості характеру, які проявляються вже у дитинстві. Тому для посилення виховних засобів народної школи М.Х. Вессель рекомендував широко запроваджувати у практику початкових шкіл предмети естетичної спрямованості, зокрема малювання [3].

Визначний педагогічний громадський діяч, історик М.П. Драгоманов досліджував питання розвитку вітчизняної школи на різних етапах національно-політичного життя українського народу. Свої педагогічні погляди він розкрив у працях: „Народні школи на Україні, серед життя і письменства в Росії” (1877), „Чудацькі думки про українську національну справу” (1891) та ін. Педагог переконливо доводив, що за часів існування Київської Русі український народ мав високий рівень культурного й естетичного розвитку. Але політика російського імперіалізму призвела до занепаду української національної школи, знищення культурних надбань народу. Майбутню освіту він вбачав у відродженні мережі початкових шкіл для широких верств населення, навчально-виховний процес у яких ґрунтувався б на принципах народності виховання, етнізації змісту навчального матеріалу, засвоєнні духовної, культурної і мистецької спадщини українського та інших народів світу. Залучення дітей до вивчення українського фольклору, декоративно-прикладного та інших видів мистецтв, на думку М.П. Драгоманова, сприяє формуванню високої моральності, відчуття нерозривної єдності з рідною землею, любові до Вітчизни [8].

Російський педагог-демократ, дослідник проблем експериментальної педагогіки початку ХХ ст., В.П. Вахтеров підтримував спроби педагогів використовувати образотворче мистецтво як ефективний засіб контролю над засвоєнням та усвідомленням учнями навчального матеріалу: „Змусьте намалювати квітку, клітину, серце учня, який жваво відповідає урок, і ви відразу дізнаєтесь, чи бачив він те, про що говорить” [1, с. 273].

Педагогічні здобутки, творчі досягнення на теренах народної освіти українського вчителя Т.Г. Лубенця зосереджені навколо проблем теорії та методики початкового навчання. Ідеї гуманізму, народності у вихованні освітлено в педагогічних працях, методичних посібниках, підручниках для початкової школи: „Педагогічні бесіди” (1908–1913), „Про наочне викладання” (1911), „Грамматика”, „Читанка” (1833) та ін. Розглядаючи коло питань естетичного виховання і художньої освіти, Т.Г. Лубенець акцентував увагу вчителів на забезпеченні систематичності й послідовності у використанні виховних і навчальних методів, залученні учнів до активних спостережень, милування красою та довершеністю природи, результатів праці. Усе це сприяє формуванню дбайливого ставлення до навколишньої дійсності, возвеличує людину [8].

Проблеми національної освіти і виховання, розвитку української педагогічної культури, історії школи, народної педагогіки, визначення мети, змісту й методів навчання і виховання досліджував відомий український поет, історик, педагог, теоретик літератури і мистецтва І.Я. Франко. У педагогічних працях „Народне шкільництво в Галичині” (1880), „Наші народні школи та їх потреби” (1892) та ін. учений обстоював необхідність розвитку української національної школи, розробляв ідеї інтернаціонального виховання. Аналіз педагогічної спадщини І.Я. Франка дає підстави стверджувати, що провідним завданням навчально-виховного процесу має стати формування українця, визначними якостями особистості якого є свідомий патріотизм, глибока християнська моральність, висока освіченість і професіоналізм, фізична й естетична досконалість. Розкриваючи теоретичні питання психології творчості, І.Я. Франко відзначав, що вирішальними для формування особистості є: розвиток обдарованості дитини, повага її особистості, врахування у навчально-виховному процесі індивідуальних особливостей характеру. Критикуючи існуючу в Україні другої половини XIX ст. систему початкової освіти, І.Я. Франко наголошував на тому, що засвоєння загальнолюдських цінностей та основ наук має відбуватися через опанування здобутків національної культури рідного краю, мистецької спадщини співвітчизників [8].

Проблеми створення національної системи освіти, розвитку педагогіки як соціальної науки досліджувала педагог, психолог, історик, мистецтвознавець С.Ф. Русова. Основні педагогічні роздуми вченого детально викладено у працях: „Націоналізація школи” (1917), „Нова школа” (1917), „Єдина діяльна (трудова) школа” (1923), „Дидактика” (1925) та ін. Аналізуючи процеси дитячої праці та художньої творчості як прояву особистісних якостей характеру, педагог вказував на тісний зв'язок естетичного, морального і соціального у вихованні особистості молодшого школяра. Загальновідомо, для кожного те має естетичну привабливість, що говорить до внутрішнього, глибоко природного чи зовні розвиненого почуття первинної краси. А краса завжди пов'язана з добром. Дитина виявляє своє мистецтво в іграх та праці. Ця мистецька діяльність супроводжується відчуттям приємного, насолоди. Саме малювання як творча приємна праця допомагає сформувати в дитини нахил до справжньої праці, поважного ставлення до її результатів. Розглядаючи дитячі малюнки як певну цінність для психологічних спостережень, С.Ф. Русова відмічала, що образотворче мистецтво розвиває творчі здібності дитини. Обстоюючи ідеї природовідповідності на засадах вільного виховання, педагог рекомендувала учителям якомога довше не втручатися у процес дитячого малювання. І тільки згодом, коли дитина усвідомлюватиме власну здібність до творчої ініціативи, уміння наслідувати, радила читати молодшим школярам короткотривалі лекції про малювання з натури [8]. Відомий педагогічний діяч, мистецтвознавець С.Ф. Русова вважала, що в дитині живе малий митець. Слухаючи казку чи розповідь учителя, дитина все забуває і в глибинах своєї душі утворює власний чарівний світ, де кожна мрія може здійснитися, де панує краса і затишок. Тому важливо, на думку педагога, створити таку атмосферу навчальної діяльності, коли діти відчуватимуть внутрішню потребу мислити і „говорити” мовою мистецтва [8]. Практично принцип надання естетичної спрямованості навчання й виховання учнів реалізувався через використання наочних засобів навчання (картин, малюнків, виробів), милування красою природи під час проведення прогулянок із загальноосвітньою метою, залучення школярів до художнього оформлення інтер'єру шкільних і домашніх приміщень, запровадження оздоблювального малювання як методу навчання. Але варто зауважити, що реалізація даного принципу великою мірою залежала від якості матеріально-технічного устаткування шкіл та рівня фахової підготовки й особистісних якостей учителів.

К.М. Вентцель пропагував ідеї розвитку дитини шляхом залучення її до самостійної творчості. Він ініціював створення навчально-виховного закладу „Дім вільної дитини” (1906–1909 рр., м. Москва), невеликої педагогічної спільноти вчителів, учнів та їхніх батьків, де створювалися необхідні умови для самостійного навчання, праці, творчості. У Домі вільної дитини вагоме значення мали вільні заняття дітей мистецтвом. К.М. Вентцель був переконаний, що образотворче мистецтво взаємопов'язане з життям дитини, її душевним станом, з тими образами, котрі природно й мимовільно виникають в її уяві. Прибічник теорії біоенетизму, К.М. Вентцель закликав бачити в дитині маленького, але справжнього художника. Тому у процесі навчання малювання, на думку педагога, вчитель виконує здебільшого роль митця, співучасника в художньо-творчому процесі. А для цього необхідно добре володіти прийомами образотворення, вміти користуватися художньо-виразними засобами, прагнути до гармонії та естетичної довершеності. К.М. Вентцель пропагував застосування міжгалузевої інтеграції як засобу забезпечення гармонійного розвитку дитини. Зокрема у Домі вільної дитини образотворче мистецтво розглядалося практично в єдності з виробничою й суспільно корисною працею, навчанням інших предметів (ілюстрування граматичних правил, математичних задач, виконання графічних робіт). В організації навчання образотворчого мистецтва К.М. Вентцель надавав перевагу вільним заняттям, коли діти самостійно обирають тему, художні матеріали й техніку виконання творчої роботи. Саме за умови такої самостійної, довільної, здебільшого індивідуальної роботи, вчитель має змогу вивчати дитячу

індивідуальність як у процесі самостійної творчої діяльності, так і за результатами роботи – малюнками та виробами [2].

Відомий український педагог, засновник нової української школи на засадах гуманізму і демократизму, представник просвітницьких кіл на Слобожанщині кінця XIX – початку XX ст. Б.Д. Грінченко у педагогічних працях „Якої нам треба школи” (1912), „Народні вчителі і українська школа” (1906), чисельних літературних творах та педагогічних статтях обстоював утвердження необхідності функціонування народної школи й забезпечення національного виховання. Він вважав, що основоположними у процесі відродження української національної культури є: відновлення навчання рідною мовою, забезпечення реалізації принципу природовідповідності, використання у навчанні глибокої міжгалузевої інтеграції. Національне виховання в початковій школі, на думку Б.Д. Грінченка, має ґрунтуватися на вивченні культурної спадщини свого народу. У сільських школах обов’язково має здійснюватися робота щодо вивчення традиційних ремесел, розвитку декоративно-прикладного мистецтва в рідному краї. З метою інтелектуального розвитку школярів, підготовки їх до практичної життєдіяльності Б.Д. Грінченко радив з самого початку навчання формувати в них навички художньо-естетичного оформлення учнівських робіт, розуміти твори образотворчого мистецтва [8].

На початку XX ст. досить широко розроблялися питання психології дитячої художньої творчості, обдарованості, виявлення особистісних якостей характеру в дитячих малюнках. У зазначений період з’явилися праці російських вчених, присвячені малюнкам як засобу вивчення особливостей дитячої психології: В.М. Бехтерев „Першопочаткова генеза дитячих малюнків в об’єктивному вивченні” (1910), Ю.П. Болдирев „Малюнки дитини як матеріал для її вивчення” (1913), М. Рибніков „Дитячі малюнки та їхнє психологічне і педагогічне значення” (1913) та ін.

Ф.І. Шміт, один із перших дослідників дитячої творчості, автор роботи „Чому і навіщо діти малюють?” (1920), порівнюючи розвиток дитячої творчості зі становленням світового мистецтва, вказував на вагомe значення образотворчого мистецтва у формуванні творчої особистості дитини молодшого шкільного віку. За його ініціативи на початку XX ст. в м. Харкові було створено музей дитячої творчості, згодом у Києві – кабінет творчості при Всеукраїнській Академії наук. Мета його досліджень – виявлення закономірностей розвитку дитячої художньої творчості, особливостей формування творчої особистості дитини у процесі навчання образотворчого мистецтва. У трактуванні цих питань учений обстоював ідеалістичні позиції, стверджуючи, що дитина відтворює не дійсність, а образи своєї фантазії. Тому першочерговим завданням учителів і вихователів мало стати збагачення внутрішнього світу учнів, розвиток їхньої спостережливості, уяви, фантазії [11].

Аналіз маловідомої педагогічної й методичної літератури (довідей на засіданнях шкільних комітетів, методичних посібників та публікацій у педагогічних журналах) підтвердив, що наприкінці XIX – початку XX ст. дидактичну сутність малювання як навчального предмета трактували недостатньо вичерпно. Зокрема в ньому вбачали: спосіб поглибленого пізнання дитиною навколишнього світу; засіб загального розвитку учнів, удосконалення його розумових здібностей, формування навичок свідомого сприймання, цілеспрямованого спостереження, уважності, розвитку психічних процесів; складовий чинник художньо-естетичного, морально-духовного виховання особистості молодшого школяра (формування культури зорового сприймання, виховання художнього смаку, розвитку емоційно-почуттєвої сфери); шлях виявлення художньої обдарованості, розвитку творчих здібностей у молодшому шкільному віці; засіб формування системи знань, умінь, навичок грамотно відображувати навколишню дійсність у зорових образах; спосіб підготовки дитини до майбутньої практичної діяльності, оволодіння основами певного ремесла, професії; елемент організації наочного навчання інших дисциплін.

В одній з ґрунтовних педагогічних праць досліджуваного періоду відомого вченого, методиста П. Роцина зазначалося: „Завдання початкової елементарної освіти полягає у повідомленні учням найкоротшим шляхом і найбільш виховуючих душевних сил способом різноманітних знань і умінь, практичних навичок, які полегшать людині подальшу самоосвіту і накопичення інших корисних знань” [6, с. 75]. На думку вченого, проведення занять з образотворчого мистецтва і креслення у початковій школі обумовлене практичною корисністю даного навчального предмета для оволодіння основами ремесел з метою прогресу в галузі промисловості та сільського господарства, окраси буденного життя. До того ж малювання як навчальний предмет допомагає забезпечити наочність і точність сприймання основних понять інших дисциплін. Визначаючи дидактичні цілі образотворчого мистецтва у початковій школі, П. Роцин акцентував увагу на необхідності розвитку почуття витонченого, вдосконаленні художньо-графічних умінь та навичок, забезпеченні точного розуміння масштабу, плану, креслення, підготовки до опанування основами певного ремесла [там само].

Спираючись на дослідження й результати педагогічних пошуків визначних педагогів, громадських діячів, мистецтвознавців другої половини XIX – початку XX ст., зазначимо, що навчання образотворчого мистецтва учнів початкових шкіл мало здійснюватися згідно із такими закономірностями: успішність навчально-виховного процесу залежить, передусім, від урахування національних, культурних здобутків попередніх поколінь; цілісний вплив адекватних визначеній меті навчання методів, засобів,

організаційних форм забезпечує розвиток передбачуваних особистісних якостей характеру кожного учня (дисциплінованість, духовність, моральність, працьовитість, прагнення до витонченої краси і гармонії); специфіка образотворчого мистецтва як навчального предмета, а саме: практична спрямованість змісту навчального матеріалу, проникнення його в інші галузі знань, естетика уживаних методів та засобів навчання, сприяє підготовці людини до майбутньої практичної діяльності, оволодіння ремеслом.

Ці закономірності повною мірою було реалізовано у практиці першої в Україні приватної школи малювання, яку було відкрито 1869 р. в місті Харкові художницею М.Д. Раєвською-Івановою. Метою цього навчального закладу було визначено так: „Поширювати художню освіту, давати засоби для життя своїм учням” [5, арк. 2]. Школа малювання М.Д. Раєвської-Іванової здійснювала добротворчу діяльність на користь народу, популяризувала мистецтво серед широких верств населення. Окрім теоретичних занять, учні відвідували клас декоративного живопису, виконували практичні роботи (виготовлення вітальних листівок, розпис горщиків для квітів, посуду, малювання ікон, копіювання з картин відомих художників), які мали великий виховний вплив. Школа мала чотири відділення, одне з яких було підготовчим. Малювання викладали за авторською програмою, розробленою М.Д. Раєвською-Івановою. У школі щорічно здобували художню освіту до 50 учнів.

Установлено, що авторські програми вчителів-практиків шкіл досліджуваного періоду характеризувалися спрямованістю навчального процесу на духовно-моральне, естетичне виховання кожної особистості. Творчим, нестандартним підходом до визначення й конкретизації змісту навчального матеріалу відзначалися авторські програми З. Кіпріянової, М.Д. Раєвської-Іванової.

Аналіз архівних матеріалів, історико-педагогічної і мистецтвознавчої літератури довів, що в образотворчому мистецтві як навчальному предметі наприкінці XIX – початку XX ст. вбачали: 1) елемент художньо-естетичного і духовно-морального зростання дитини; 2) спосіб підготовки учнів до майбутньої професійної діяльності, ознайомлення з основами певних ремесел; 3) засіб забезпечення наочного навчання інших дисциплін (читання, красномислу, природознавства, краєзнавства, історії та ін.).

Показовим вважаємо той факт, що розгляд картин, панорам як наочний метод навчання малювання застосовували у початкових школах кінця XIX – початку XX ст. з метою розвитку витонченого художнього смаку, етики оцінних суджень під час уроків та прогулянок із загальноосвітньою метою. Інколи на уроках проводили кількахвилинні „тихі споглядання мистецтв”. Дидактичне значення цього методу полягало в забезпеченні духовно-морального зростання учнів, урізноманітненні видів роботи вчителя з кількома різними відділеннями (класами). Зміст зображень, які демонструвалися учням на уроках малювання, мав сприяти розвитку моралі, духовності, витончених естетичних почуттів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розробок у цьому напрямі... Освітня позиція Г.С. Сковороди, теоретичні напрацювання П.П. Білецького-Носенка, М.П. Драгоманова, М.І. Пирогова, С.Ф. Русової, К.Д. Ушинського, Т.Г. Шевченка та ін. вказують на вагомості значення образотворчого мистецтва у формуванні особистості учня, духовно-моральному вихованні. Наприкінці XIX ст. покликання школи вбачалося в розвитку духовності та вихованні стійких моральних якостей характеру в учнів відповідно до релігійних канонів. Основним засобом досягнення такої мети вважалося художнє слово вчителя, зміст дидактичного матеріалу, використовуваних методів, засобів, організаційних форм навчання. Серед духовно-моральних рис характеру першочергового значення надавали дисциплінованості, моральності, працьовитості, прагненню до витонченої краси і гармонії. Авторські програми вчителів шкіл досліджуваного періоду характеризувалися спрямованістю навчального процесу на моральне, естетичне виховання кожної особистості. Творчим, нестандартним підходом до визначення й конкретизації змісту навчального матеріалу відзначалися авторські програми З. Кіпріянової, М.Д. Раєвської-Іванової.

Подальшого вивчення й ґрунтовної розробки потребують питання підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва на педагогічних курсах, поширених в Україні наприкінці XIX – початку XX ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вахтеров В. П. Избранные педагогические сочинения / В. П. Вахтеров / сост. Л. Н. Литвин, Н. Т. Бритаева. – М. : Педагогика, 1987. – 400 с.
2. Вентцель К. Н. Новые пути воспитания и образования детей / К. Н. Вентцель / под ред. И. Горбунова-Посадова. – М. : Тип.-Лит. Т-ва И. Н. Кушнарева и К^о, 1910. – Вып. XXXVII – 110 с.
3. Вессель Н. Х. Очерки об общем образовании и системе народного образования в России в XIX веке / Н. Х. Вессель. – М. : Изд-во МП РСФСР, 1959. – 320 с.
4. Киприянова З. Художественное образование в школе и новые приемы его преподавания / З. Киприянова. – С-Пб. : Тип. М. А. Александрова, 1908. – 35 с.
5. Отчетъ школы Раевской за 1880–1881 уч. г. – ДАХО, ф. 45, оп. 1, спр. 888, 6 арк.
6. Очеркъ главнейшихъ практическихъ положеній педагогіки, дидактики и методики, примененной къ учебнымъ предметамъ начального образования / сост. П. Рошинъ.– 10-е изд. – М. : Изд-во маг. „Сотрудники школы” А. К. Залесской, 1900.– 196 с.

7. Сковорода Г. Твори в двох томах / Г. Сковорода. – К. : АН УРСР, 1961.– Т. 1 : Проповіді. Діалоги. Трактати. Притчі. – С. 316–371.
8. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : [навч. посіб.] / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – 625 с.; Кн. 2. – 552 с.
9. Ушинський К. Д. Твори в шести томах.– К. : Радянська школа, 1954. – Т. 2 : Педагогічні статті та матеріали до „Детского мира” та „Родного слова”.– 559 с. ; Т. 3 : Детский мир. Родное слово.– 799 с.
10. Шевченко Т. Г. Близнецы / Т. Г. Шевченко / Повна збірка творів в трьох томах. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1949.– Т. II : Повісті. – С. 297–405.
11. Шмит Ф. И. Искусство как предмет обучения / Ф. И. Шмит. – Харьков : Тип. Наркомпрос, 1923.– 63 с.

Аннотація

В.В.Ворожбит

Потенциал изобразительного искусства в духовно-нравственном воспитании детей (историко-педагогический аспект)

На основании анализа историко-педагогической литературы в статье раскрыт вопрос использования средств изобразительного искусства в духовно-нравственном воспитании учащихся начальных школ конца XIX – начала XX ст., обобщены теоретические взгляды отечественных педагогов, выделены особенности содержания учебных программ, использования средств изобразительного искусства детей младшего школьного возраста в исследуемый период.

Ключевые слова: *изобразительное искусство, художественное творчество, духовно-нравственное воспитание.*

Summary

V.V.Vorozhbit

Fine Arts Potential in Spiritual and Moral Education of Children (Historical and Pedagogical Aspect)

Based on analysis of historical and educational literature and archival materials, in the article there was discussed a question of using fine arts means in spiritual and moral education of elementary school pupils at the end of 19th –beginning of the 20th century. Theoretical points of view of native teachers were generalized, moreover peculiarities in the syllabi content, fine arts means usage of primary school age children in the experimental period were distinguished in the article.

Key words: *fine arts, artwork, spiritual and moral education.*

Дата надходження статті:

„17” вересня 2010 р.

УДК 371:378.11

О.М.ГАЛУС,

*доктор педагогічних наук, доцент
(м.Хмельницький)*

Наукові підходи та закономірності педагогічного управління освітніми процесами у ступеневому вищому навчальному закладі

У статті автором здійснено аналіз наукових підходів та закономірностей педагогічного управління освітніми процесами у ступеневому вищому навчальному закладі.

Ключові слова: *педагогічне управління, наукові підходи, закономірності, освітні процеси.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Під педагогічним управлінням освітніми процесами в системі ступеневої освіти розуміють сукупність цілеспрямованих дій (операцій) суб'єктів педагогічного управління з метою розвитку освітніх якостей (здібностей, пізнавальних інтересів, позитивної мотивації тощо) студентів до навчання і нових умов життєдіяльності на I-IV ОКР, які є підґрунтям їх успішного професійного становлення у ВНЗ та професійної й особистісної самореалізації у майбутньому. Ефективність педагогічного управління освітніми процесами залежить від активної взаємодії суб'єктів управління зі студентами. Управлінські впливи повинні спрямовуватися на запобігання та усунення дезадаптаційних явищ у процесі навчання та професійного становлення майбутніх фахівців. З метою забезпечення цілеспрямованих ефективних управлінських впливів на освітні процеси необхідно дотримуватися наукових підходів та закономірностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Наукові підходи та закономірності педагогічного управління освітніми процесами у ступеневому вищому навчальному закладі проаналізовано у працях вітчизняних і зарубіжних учених (В.І.Маслов, В.П.Драгун, В.В.Шаркунова [2]; Ю.А.Конаржевський [1]; О.А.Орлов [3]; В.С.Пікельна [4]; Ф.І.Хміль [5]; С.М.Хриков [6] та ін.).

Формулювання цілей статті... Метою даної статті є аналіз наукових підходів та закономірностей педагогічного управління освітніми процесами у ступеневому вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу... Під науковими засадами досліджуваної проблеми розуміємо теоретично обґрунтовані та об'єктивно зумовлені мету, завдання, закономірності, принципи, функції, структуру, зміст та методичне забезпечення педагогічного управління освітніми процесами у системі